

UDC 342.7-055.2(497.11)"13"

CERIF: S130, S149, H165, H220, H300

DOI: 10.51204/HLH_20201A

Ђорђе СТЕПИЋ*

ПРАВНИ ПОЛОЖАЈ ЖЕНЕ У ДУШАНОВОМ ЗАКОНИКУ СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ВЛАСТЕЛИНКЕ

Душанов Законик наставља раније уређење правних односа на тирају домаће правне традиције, посвећујући значајну пажњу позакоњењу друштвеној слојаваности: утврђујући правни положај различитих категорија станаовништва на различите начине. Поред друштвеној стајаности, велики утицај на њихов положај имао је и пол: ваља истаћи уређење положаја „сиротице преле” и „сиротице”, као и групе одредбе о правном положају жене. На сиротином крају сепара налазе се припаднице владајуће сталеже – властелинке. На њих се налази особито у материји наследној, мање кривичној и другим правима права. Поред анализе регула које се на њих односе, у раду ће бити обрађене и посебности примене осталих, „неутралних” правила на жене у Душановом царству, као и она која се тичу „осиоће царице”, за коју се везују и одређена питања из јавној права. На крају, биће изведени закључци о правном стању жене/властелинке у Српском царству, као и њихово стављање у контекст права немањихке Србије.

Кључне речи: Душанов законик. – Правни положај жене. – Властелинке. – Примена права.

1. УВОД

Посматрање статуса жене у српској правној историји са исходашта достигнућа модерних правних поредака води општеприхваћеном, али поприлично предвидивом закључку који не открива ништа

* Аутор је студент теоријско-правног смера четврте године основних академских студија Правног факултета Универзитета у Београду, stepic.dj@gmail.com. Рад је изложен на конференцији Iustoria 2020.

нарочито: жена је третирана као подређена мушкарцу, није имала завидан положај, нису јој биле доступне функције у државној администрацији итд.¹ Генерализација овог питања у посебним радовима на ту тему само је допринела његовој занемарености у претходном периоду, те даљој летимичној обради.² Бавећи се социјалном структуром Српске царевине, Ђирковић пише о значају жена у Душановом Законику³ (ДЗ) следеће: „Женски део популације готово да се и не помиње. У прописима се огледа старатељска улога мушкарца, а жене бивају самостално третиране само као удовице или „сироте“, с тежњом да им се помогне кад су у улози главе домаћинства.”⁴

Међутим, положај жене далеко је сложенији од изнетог, те стога захтева детаљније проучавање. Наиме, преко 20 чланова Законика бави се овим питањем, не нужно директно помињући жену као адресата норме. Њихова материја обухвата најзначајније гране права (грађанско и кривично, материјално и процесно), не трудећи се, притом, да их свеобухватно уреди. Нужно је имати у виду да је ДЗ само један део Душанове кодификације, а да су многа питања везана за жене (пре свега у материји грађанског права) прилично детаљно регулисана, како ранијим српским правом (кроз Законоправило Светога Саве и владарске повеље, као и кроз обичајно право), тако и кроз друга два дела цареве трипартиције: *Закон цара Јустинијана*⁵ и *Скраћену синџајму Маџије Власџара*.⁶ Узевши све то у обзир, може се рећи да је привидна штурост норми о статусу жене у закон-

- 1 В. Садуша Ф. Реџић, „О друштвеном статусу жене у досредњовековној и средњовековној Србији”, *Зборник радова Филозофског факултета XLI / 2011*, 515–535. <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0354-3293/2011/0354-32931141515R.pdf>, приступљено 14.9.2020; Душанка Динић-Кнежевић, „Жене у огледалу Душановог Законика”, Сима Ђирковић, Коста Чавошки (ур.), *Законик цара Стефана Душана: зборник радова са научној скупи одржаног 3. октобра 2000, поводом 650 година од његовог рођења*, САНУ, Београд 2005.
- 2 Ипак, ваља издвојити: Срђан Шаркић, „Неколико напомена о правном положају жена у средњовековном српском праву”, *Правни живот – часопис за правну теорију и праксу* 9/2001, 565–571.
- 3 Сви чланови су навођени према Новаковићевој нумерацији Душановог законика. Текстови чланова биће наведени према Ђорђе Бубало (ур.), *Душанов законик*, Завод за уџбенике/Службени гласник, Београд 2010.
- 4 Божидар Ферјанчић, Сима Ђирковић, *Стефан Душан*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2005, 216.
- 5 Чланови Закона цара Јустинијана биће наведени према Атонском препису, доступном у Биљана Марковић, *Јустинијанов закон – средњовековна византијско-српска правна комбијација*, Српска академија наука и уметности, Београд 2007.
- 6 Правну природу и садржај ове две компилације укратко анализира и М. Благојевић. Милош Благојевић, *Српска државност у средњем веку*, Српска књижевна задруга, Београд 2011, 273–275.

ском тексту без суштинског значаја: он је темељно уобличен у другим правним споменицима тога доба.

У овом раду ће се доминантно обрађивати регуле Законика од 1349. и 1354, док ће се, само где је то неопходно, упутити на норме других аката, пре свега из времена Душановог законодавног рада.

2. ПРАВНИ ПОЛОЖАЈ ЖЕНЕ У ДУШАНОВОМ ЗАКониКУ

Када говори о темама значајним за статус жене, Законик то чини на различите начине: директним поменом речи „*жену, жене*” (чл. 104. и 195), коришћењем одредница у женском роду („*христјан’ коу*” из чл. 9, „*калогјерице*” из чл. 17. и „*владыка*” из чл. 54), али и индиректно (супруга из непуноважног брака из чл. 2. и 3, лажно заклетте поротнице из чл. 154). Претходна разматрања релативно скромног обима нормирања ових питања имала су у виду само одредбе у којима се о женама говори непосредно, махом не обраћајући пажњу на регуле које их се посредно тичу. Предмет ове анализе биће како претходне, тако и потоње. Такође, у овом делу рада биће говора о правилима која се тичу жена уопште или себарки (посматрано из социо-економске перспективе). О властелинкама ће бити више речи нешто касније.

2. 1. Материјалноправни положај

Анализирајући статусно право немањихке Србије, Тарановски истиче да у погледу правне и пословне способности (слободних) мушкараца и жена није било никакве разлике, као ни приликом наслеђивања. „Српско право, као што уопште словенско право, није знало за негацију пословне способности женскиња, те ни за обавезно старатељство нада њима, које је вредело у германском праву.”⁷ Чак се могло закључити да су жене у донекле повољнијем положају у односу на мушкарце у погледу момента стицања делимичне пословне способности, што је укључивало и могућност склапања брака. Наиме, у српском средњовековном праву нису постојале прецизне правне претпоставке за стицање пунолетства као момента стицања потпуне пословне способности, какве се данас познају. Базирајући се на Властаревој Синтагми, могло би се закључити да смо усвојили ромејски

7 Теодор Тарановски, *Историја српској права у Немањихкој држави*, Лирика, Београд 2002, 401.

концепт:⁸ млађе малолетство је трајало за жене до 12, а за мушкарце до 14. године, док је пунолетство наступало са 25 година, иако се ослобађање од старатељства могло затражити и раније.⁹ Из овог следи да су жене уживале у две године дужој делимичној пословној способности. Идентична „предност” постојала је и код завештајне способности.¹⁰

Пословна способност жена није била тек беживотна регула, већ је представљала редовну чињеницу, уважавану у правном животу Душанове Србије. Најчешћи правни послови које су оне закључивале били су (према релативно ретким изворима), сасвим очекивано, купопродаја и поклон, и то у два модалитета: поклона са налогом – задушни поклон земљишта на коме је поклонодавац имао бити погребен и достојно опеван (*donatio mortis causa*)¹¹ и поклона са резервисаним доживотним правом плодуживања поклонодавца.¹² Примери купопродаје (као правног посла) из овог времена, у којима се жене, по свему судећи себарке, јављају као продавци, посведочени су у пописима манастирских имања – један од чувенијих је онај Богородице Хтетовске, као и у два уговора:¹³ Призренском и Трепчанском.¹⁴

Наиме, приликом бележења манастирских непокретности, била је пракса да се поред њихових претходних власника запише и *iustus titulus* таквог стицања. Тако једну њиву у Царевом Студенцу „күпи игүмьнь ү Кюре, Краимирове чтере и сестре ки Ере и ү нихь дѣтєи...

- 8 Имајући у виду сложеност оваквог система постепеног стицања пословне способности, наспрам потреба правног промета, Тарановски је скептичан у погледу овога, *Ibid.*, 402–403.
- 9 Матија Властар, *Синџајма*, (прев. Татјана Суботин-Голубовић), Српска академија наука и уметности, Београд 2013, 55.
- 10 *Ibid.*, 156
- 11 Стојан Новаковић, *Законски сѝоменици срѝских држава средњега века*, Српска краљевска академија, Београд 1912, 696.
- 12 *Ibid.*, 691.
- 13 Ради се о класичном купопродајном уговору, иако његов откривалац бележи да пронађени спис „није ништа друго до ова непотпуна тапија.” Милош С. Милојевић, *Пушћоис дела ѝправе Сѝаре Србије, свеска ѝређа*, Књиге Обрадовић СМ д.о.о, Београд 2018, 301. У раду ће се, с обзиром на садржину акта, користити исправан термин уместо, у науци чешће – „Призренска тапија”.
- 14 Трепчанским уговором Радослава, жена Радоње Мирковића, продаје светопавловском манастиру кућу, задржавши право плодуживања на једној њеној одаји, у случају нужде, за себе и своју сестру. Ипак, о њему се неће подробније расправљати, пошто излази изван временских оквира Душановог законодавног рада, као и периода Српског царства. Ипак, због штурости појединачних правних аката из овог времена, било је потребно поменути га. За подробнију анализу, Ђорђе Бубало, *Срѝски номици*, Византолошки институт САНУ, Београд 2004, 186–194, 260.

за њ кьвѣл жита у гладно врѣме...”¹⁵ Ово показује да се на челу породичних задруга, самим тиме и као продавци у своје име и у име своје деце, могу јавити и жене. Овакве ситуације свакако представљају реткост, пошто се тумачењем члана 70¹⁶ *in fine* долази до тога да се оне не могу самовољно оделити хлебом из породичне заједнице. Оне су, највероватније, последице изостанка мушке главе на челу задруга услед смрти оца или мужа.¹⁷

Призренски уговор представља изузетан споменик српског средњовековног права, те је као такав већ био предмет неколико научних анализа,¹⁸ због чега ће се овде поменути само основна места. Као продавац породичног „двора”¹⁹ у Призрену јавља се Доброслава, Каросова кћи, са двојицом синова, Првославом и калуђером Никодимом и кћери Рајом, која преноси својину над њим купцу, Ману, Драгичином брату, тако да „...одњска да си облада **Мано онии дворомаъ** тако и сүци бащиник...” при чему он ову непокретност слободно (без ограничења) може „харисати (поклонити), прикисати (дати у мираз), продати, за душү дати али заменити.”²⁰ За заступника Доброславиног и остатка породичне заједнице, у случају спора, уговором се одређује њен син Првослав. Структура овог акта, као и нотарска форма, доследно прате ромејске узоре.²¹

Овај је уговор посебно занимљив из још неколико разлога. Наиме, када се наводе лица која су сагласна са продајом, као носиоци права првокупа (*ius protimiseos*), и то као међница и сумеђница,²² помињу се две жене: Богослава, Белехнина кћер и Бабица.²³ Ово пока-

15 Александар В. Соловјев, *Одабрани сјоменици српској љрава (од XII го краја XV века)*, Издавачка књижница Геце Кона, Београд 1926, 131.

16 О чл. 70. ДЗ и фиктивним задругама в. Ђ. Бубало, *Законик*, 174.

17 О породичном животу и својини у средњем веку: Никола Ф. Павковић, „Живот у породици и питање својине”, *Смиља Марјановић-Душанић, Даница Поповић (ур.)*, *Приватни животи у српским земљама средњега века*, Слио, Београд 2004, 300–322.

18 В. Александар В. Соловјев, „Уговор о куповини и продаји у средњовековној Србији”, *Архив за љравне и друштвене науке XV(XXXII)/1927*, 429–448; Ђорђе Бубало, *Номици*, 143–152.

19 Због вишезначности речи „двор” нејасно је да ли се ради о земљишту или кући (са или без окућнице); ипак, Бубало прву опцију сматра највероватнијом. Ђ. Бубало, *Номици*, 149–150.

20 А. В. Соловјев, *Сјоменици*, 148.

21 Ђ. Бубало, *Номици*, 144.

22 Особе чије се непокретности целокупном дужином или једним делом граниче са једном страном предметне.

23 Остали носиоци овога права јесу сами чланови породичне заједнице, рођаци, који се својим „крстовима” истога одричу, с тим што „Од имена пописаних на

зује да се бар у једном „кварту” царског града, средином XIV века, могао срести низ непокретности у власништву жена, од чега су бар две биле у искључивој (неподељеној) својини. С друге стране, интересантна је и симболика породичног одређења купца (Мана, Драгичиног брата) и једног од сведока (Милоша, Кукичиног зета). Они се непосредно одређују преко женских чланова своје породице: први по својој сестри, а други по породици своје жене/тазбини. Најпоследње, овде видимо пример жениног располагања породичном својином као власника, а не као (пре свега) администратора у име своје малолетне деце.²⁴ Доброслава је она која се појављује испред себе и породице, као уговорна страна.

Материју грађанског права која се особито тиче жена у ДЗ-у чине претежно одредбе брачног права (чланови 2, 3, 9. и 196), углавном везане за правоваљаност поступка склапања брака. Обавезна форма брака је била црквена, како стоји у члану 2: „Властеле и прочіи люде да се не жене не благословивше се оу својего архіереа, или оу те҃хи да се не благослове које соу поставили изъбрававши доуховнике архіереине.” и 3: „И ниједина свадба да се не оучини без вѣнчаніа. Яко ли се оучини без благословеніа и оупрошеніа цр҃кве, таковіи да се разлоуче.”

Разлог постојања ових норми лежи у тежњи да се искорени саложништво, тј. фактички брачни однос својствен обичајном праву словенских народа.²⁵ По њему, брак би чак могао бити закључен и отмицом девојке (sic!), што одредбе Синтагме и Законоправила експлицитно забрањују.²⁶ Премда се не налази у ДЗ, логична санкција за брак закључен мимо прописане форме била би његова ништавост/непостојање. Уколико је сам благослов архијереја изостао, санкција би била „разлучење” таквих супружника.

почетку остаје још (Со)фија са децом... Не може се одредити јесу ли и они били суседи... или рођаци.” Ђ. Бубало, *Номици*, 148.

24 Оба Доброславина сина морају бити пунолетни по логици ствари: Никодим као монах, а Првослав као одређени представник породице у случају судског спора. А. В. Соловјев, *Сѣоменици*, 148.

25 Зоран Мирковић, *Српска љавна историја*, Универзитет у Београду/Правни факултет Центар за издаваштво и информисање, Београд 2017, 20.

26 М. Властар, 73. Оваква забрана се среће и у Жичким повељама. За више о односу између црквеног и „световног” брака, Станоје Бојанин, „Брачне одредбе Жичке повеље између црквеног и народног концепта брака”, Бојана Крсмановић, Љубомир Максимовић, Радивој Радић (ур.), *Византијски свећ на Балкану*, Византолошки институт САНУ, Београд 2012, 425–442.

Упркос овоме, овакав начин закључења „брака” ће се задржати у нас у наредних неколико векова, те ће бити неопходно санкционисати га у Закону проте Матеје и Карађорђевог законуку, оба са почетка XIX века. З. Мирковић, *Српска љавна историја*, 117.

Није незамислива ситуација да се обави црквено венчање без благослова надлежног („свога”) архијереја. Његова функција је изузетно значајна, пошто би он, или од њега одређени духовник, најбоље имао увид у потенцијалне брачне сметње између супружника (сродство и друге),²⁷ као и у духовну зрелост потенцијалних брачника. Судајући по томе, чак и када би благослов дао други архијереј, брак би се морао разлучити.

Види се, дакле, да свадба без (пуноважног) венчања неће произвести жељене правне последице. У обрнутом случају, уколико младенци реше да закључе пуноважан црквени брак без прославе, тајно, могли би се наћи на удару (црквене) казне, као и свештеник који је тај брак закључио.²⁸

Посебно разноврсна етничка слика Српске царевине допринела је отварању питања мешовитих бракова између православних и припадника других вероисповести. Дубровачки трговци, као и саски рудари, чија се привредна активност појачала од времена краља Стефана Уроша Првог, постали су део српског друштва, постепено се насељавајући око тргова, односно рударских насеобина. У Душаново време повећава се и број страних најамника који ратују за српску државу. Сви поменути, будући католици, одударали су од дотадашње типичне религијске структуре.²⁹

Питање брака између „хришћанина” и „полуверке”³⁰ није постављано. Решење је једноставно: друштвена очекивања су била да ће муж обезбедити православни карактер домаћинства.³¹ Међутим, обрнути случај браком мотивисаног проверавања Законик не допушта. Наиме, уколико би се хришћанка (православна) удала за полуверца, њихов брак би могао постати пуноважан у православној цркви, уколико би се супруг покрстио у њену веру. Ако то не би био

27 Александар В. Соловјев, *Законик цара Стјепана Душана 1349. и 1354. године*, Српска академија наука и уметности, Београд 1980, 172; Ћ. Бубало, *Законик*, 150; З. Мирковић, *Српска њравна историја*, 55.

28 М. Властар, 116.

29 Срђан Шаркић, „Правни положај странаца у средњовековној Србији”, *Зборник радова Правној факултету у Новом Саду* 3/2011, 53–67.

30 Полуверцем се овде сматра католик, као хришћанин неправославне деноминације. За нехришћане се даље у Законнику користи реч „јеретик”, коју Новаковић посматра као његов синоним. Ово можда стога што ће се за католичанство недоследно користити термини „јерес латинска” (чл. 6), и „вера латинска” (чл. 8), понекад чак и у истом члану (чл. 7). Стојан Новаковић, *Законик Стјепана Душана цара српског 1349 и 1354*, Књижарница Полет, Београд 1898, 11–13, 154.

31 Т. Тарановски, 443; З. Мирковић, *Српска њравна историја*, 55. Динић-Кнежевић подразумева под тим да се католикиња проверава пре закључења брака. Д. Динић-Кнежевић, „Жене”, 60.

случај, трпео би санкције мешовите правне природе: жена и деца би му били одузети,³² а он би био обавезан да им, на име издржавања, да део од куће, док би он сам након тога био послат у прогонство („да се ѡтжене“). Материјална санкција за брачног преступника у овој одредби пре свега одражава законодавчево уважавање најчешће животне ситуације у којој жене нису поседовале довољно имовине потребне за старање о себи и својој деци. Који део куће, односно имања би им припао, остављено је на дискрециону оцену суду.³³

Још један начин престанка брака нормиран у ДЗ-у био је када би се један од брачника одлучио закалуђерити. Поред редовне процедуре за примање монашког пострига, у овој ситуацији био је неопходан и благослов архијереја. Новаковић ову одредбу сматра нецелисходном или нејасном, оспоравајући кредибилитет Раковачког преписа, јединог где се овај члан сусреће.³⁴ С друге стране, Бубало исправно закључује да се „моуџи ни жене“ из овог законског члана не могу поимати као полне ознаке, већ као брачне.³⁵ Дакле, супружник, без обзира на пол, не би се могао замонашити без архијерејског благослова. Претходно би се брак раскидао „по благодети Божијој“, те се није тражила сагласност другог супружника. За њега нису настајале никакве обавезе и он је могао склопити други брак,³⁶ премда нису били ретки случајеви да су супружници једно друго пратили у (одвојени) монашки живот.

Питање женског наслеђивања није посебно обрађивано у Законику. Уколико је жена била чланица задруге, питање наслеђивања се није постављало,³⁷ а уколико је била племенитог рода, могла је наследити баштину по општим правилима наслеђивања властеле. Посебно интересантно питање се поставља око наслеђивања потчињене баштине. Према Динић-Кнежевић, то је имплицитно дозвољено³⁸ формулацијом члана 174: „Людїе землїане кои имаю свою баштиноу землю и винограде и коупаїенице да соу вол'ни ѡт своих винограды и ѡт землїе оу прикију ѡтдати или цркви подложити или продати, а виноу да јесть работникъ на томзи мѣстѣ шномоузи господароу чїе боуде село. Яште ли не боудеть работ'ника на шном'зи мѣстоу,

32 Логично је да поред престанка породичне заједнице престаје и брак, по сили закона, премда законодавац нема потребу да то изричито и нормира.

33 Новаковић примећује да законодавац ћути у погледу тога шта бива са остатком мужевљевог имања. С. Новаковић, *Законик*, 154.

34 *Ibid.*, 264.

35 Ђ. Бубало, *Законик*, 223.

36 М. Властар, 135.

37 З. Мирковић, *Српска ѡправна историја*, 56.

38 Д. Динић-Кнежевић, „Жене“, 62.

шному господару чинѣ воуде село, да јест вољнь оузети шнези винограде и нивѣ.” Из овог члана исходи да је и жена могла да наследи потчињену баштину, под условом да има некога ко ће за њу подносити њене радне терете (работе). Ово представља својеврсну надградњу правила Светостефанске повеље (1313–1318), по којем се на челу потчињене баштине могла наћи само жена удовица и то само као заступник свога сина до његовог пунолетства, а не као власник.³⁹ Велико ограничење права располагања потчињеном баштином (прецизније: располагања овлашћењима из *dominium utile*-а) јесте право господара (носиоца *dominium directum*-а) да захтева одређене работе, пописане у ДЗ-у. Технички, женина могућност наслеђивања над оваквим добрима није експлицитно искључена, све док може да баштини обезбеди радника.⁴⁰

Наслеђивање бездетних супружника нормирано је у Закону цара Јустинијана, у члановима 31. и 32.⁴¹ По њима, законско право да наследи мужа има супруга, са наследним делом од једне четвртине, док муж може наследити супругу само тестаментарно, не и законски („...**Да не възметъ ница. Развѣ цю му оставитъ жена своимъ хотѣнїемъ.**”).⁴² То је могло да се учини и усменим тестаментом супруге „на смрти”. Уколико то није био случај, прикија (мираз, тастнина) би се морала вратити у женину породицу, онаква каква је била и дата.⁴³

Овакав систем наслеђивања привилегује удовицу, пошто узима у обзир њен посебно угрожен статус по смрти мужа, узимајући да њена прикија најчешће представља целокупну њену посебну имовину. Имајући у виду још и да „словенско право иначе не познаје обичаје... да се при удаји редовно дају мирази у новцу и некретнинама”,⁴⁴

39 Удовица без синова задржавала је право на кућу, селиште и њиву најбољу, чиме се обезбеђивала њена егзистенција. А. В. Соловјев, *Сѣоменици*, 95.

40 Систематски тумачећи норме Бањске хрисовуље и Законика, З. Мирковић тврди да жена није могла наследити потчињену баштину, пошто се природа обавеза које је терете томе противила, као и њихово преношење на другог радника. Претпоставља се да други радници већ имају своје потчињене баштине. З. Мирковић, *Српска љравна истѣорија*, 57.

41 Биљана Марковић, *Јустинијанов закон*, 61.

42 За доцнији развој ове регулативе, Биљана Марковић, „Наследно право у Душановом закону и у Закону цара Јустинијана”, Сима Ђирковић, Коста Чавошки (ур.), *Законик цара Стефана*, 67–79.

43 В. Исправу о враћању прђије Анђелије Зеновић, жене кнеза Стефана (Штиљановића), А. В. Соловјев, *Сѣоменици*, 232. Конкретна исправа показује животност и примену Душановог законодавства и у временима после губитка независности српских држава.

44 О прђији, в. Душанка Динић-Кнежевић, „Прикија”, Сима Ђирковић, Раде Михаљчић (ур.), *Лексикон српској средњег века*, Knowledge, Београд, 1999, 583–584.

њен положај постаје готово неиздрживо тежак, што се Законом ваљало исправити.

Сама, пак, женина имовина била је посебно заштићена од неовлашћеног располагања њеног мужа и за живота. Ако жена „оћути” (sic!) на продавање свог иметка, а по закљученој продаји затражи враћање ствари, купац је дужан да јој ствар преда натраг, а таква купопродаја би се сматрала апсолутно ништавом.⁴⁵ Мужу је припадало само доживотно право плодуживања на женином брачном дару, уз забрану располагања. По његовој смрти, пун обим стварних права би се вратио жени.⁴⁶

О даљим мерама социјалне заштите удовице говоре одредбе Законика о „сиротој”. О самом значењу термина сирота постоји неколико расправа. Новаковић њу сматра сваком социјално угроженом женом,⁴⁷ док се доцније усталило мишљење да је реч о сиромашној удовици, те да институт из члана 64. „сирота кудељница” јесте таква сиромашна удовица која не може другачије да се издржава до предући кудељу, посао који је у то време био јако скромно плаћан.⁴⁸ Имајући то у виду, Законик каже: „Сирота кудељница да кестъ свободна такожде како и попъ.” То значи, да је она, имајући у виду њен статус, ослобођена свих намета и обавеза као и свештеник на својој баштини. Положај сироте тиме је додатно ојачан у односу на остало социјално угрожено становништво („убоге”), које начелно није било ослобођено својих обавеза. Старање о њима, пре свега о њиховој исхрани, поверено је црквама.⁴⁹

У кривичном праву ДЗ-а, положај жене као учиниоца кривичног дела у мало чему се разликовао од мушкарчевог, те је законодавац најчешће посебно не издваја из општег корпуса. Он користи за учиниоца заменицу „ко” или га наводи у мушком облику, у случају различитих санкција према социјалном статусу учиниоца („себар”, „властелин”...). Изузетак јесте блуд властелинке са „својим човеком” из чл. 54, који ће бити обрађен доцније.

45 „Да се распле тази коупла”. Б. Марковић, *Јусџинијанов закон*, 55.

46 С. Шаркић, „Неколико напомена”, 567.

47 С. Новаковић, *Законик*, 185.

48 *Законик цара Стефана Душана* (издао и превео: Никола Радојчић), Српска академија наука, Београд, 1960, 107. У прилог томе иду и правила доцнијег Закона о рудницима деспота Стефана Лазаревића, где се удовицама – франгарикама даје искључиво право трговине одређеним производима, ради прехрањавања породице. Александра Фостиков, „Жена – између врлине и греха”, Смиља Марјановић-Душанић, Даница Поповић (ур.), *Привајни живои*, 330.

49 Црквени јерарси (игумани, епископи и митрополити) су били дужни да се о њима старају, онако како је уредио задужбинар, под претњом губитка сопственог достојанства (чл. 28 ДЗ-а).

Исто тако, положај жене као жртве кривичног дела није посебно нормиран, са једним изузетком. У члану 96. као квалификаторна околност за један облик тешког убиства наведено је да је жртва учиниоцев отац, мајка, дете или брат.⁵⁰ Санкција за учиниоца овог дела јесте смрт спаљивањем на огњу. Идентична казна предвиђена је и у Властарској Синтагми.

Разлог за овакво нормирање ваља тражити у томе што је већи део кривичних дела које би жене чиниле или чије би жртве биле – дела против морала – уређен у Номоканону, као и у Синтагми. За велики део тих дела прописане су изузетно строге световне и црквене казне. Занимљиво је да се жене као (искључиви)⁵¹ учиниоци кривичних дела срећу у неколико случајева из Синтагме, рецимо код дела намерног изазивања побачаја код себе и других, као и код напуштања новорођенчета. У истом зборнику, посебна накнада материјалне штете⁵² се предвиђа за отету девојку која одбије брак са отмичарем – стицање његовог целокупног имања.⁵³

2. 2. Процесноправни положај

Посебне одредбе Законика тичу се позивања супружника на суд. Наиме, у члану 104. ДЗ-а стоји: „И да се не наведе пристава на жену куди нѣст мѡужа дома, ни да се позива жена без мѡужа, нѣ да си дастъ жена мѡужу глас, да гредѣ на соудъ. Оу томъ зи мѡужь да нѣсть кривь, докле мѡу не даде глас.“ Ова одредба суштински уређује како питање позивања жене као процесног субјекта, тако и позивања мужа, уколико позив не може да прими лично, него само преко своје супруге. Дакле, ако се жена позива на суд, то се не може учинити без присуства и сазнања њеног мужа. За разлику од појединих средњовековних права, где се муж морао појавити као женин заступник на суду, у ДЗ-у је довољно да он само буде присутан при уручењу позива жени.⁵⁴

50 Изостављена је сестра; овај номотехнички пропуст је од великог практичног значаја, пошто се она не среће ни као жртва овог квалификованог облика убиства у Синтагми. М. Властар, 378. Правни стандард усходног и нисходног сродника ДЗ везује за непосредно претходећу и следећу генерацију, те га проширује браћом, као бочним сродницима. Детаљније: А. В. Соловјев, *Законик*, 255.

51 Премда поједини „царски закони“ за учиниоца користе неутралне термине, обе главе дела су насловљене са: „О женама које...“, М. Властар, 150–152.

52 Могло би се овој накнади признати и својство накнаде материјалне штете због лошијег изгледа за доцнију добру удају (својевсна измакла корист).

53 *Ibid.*, 75.

54 Супротно: Д. Динић-Кнежевић, „Жене“, 61.

Даље, жена се није могла појавити у својству мужевљевог заступника пред судом, док је супротно било сасвим могуће. Она је била дужна да у мужевљево име само прими позив од пристава, судског чиновника,⁵⁵ и мужа без одлагања извести о његовој обавези да се пред судом појави. Најпосле, до момента мужевљевог сазнања за позив, он не може бити оптужен за престој (кршење обавезе појављивања пред судом), што је једна од ретких ситуација у српском средњовековном праву у којој овакво понашање није повлачило негативне процесне последице.⁵⁶

У Душановој Србији, жена је могла да се појави пред судом као странка у спору, заступник (макар своје деце) и сведок. Судијска функција им, по свему судећи, није била доступна. Да ли је, међутим, женама било дозвољено да се јаве као поротнице? Језичка формулација члана 154, који говори о пороти, као и упоредноправна искуства околних српских земаља тога доба сугеришу да је то било сасвим могуће. Поменути законски члан (по Струшком, Студеничком, Призренском⁵⁷ и Раковачком препису) гласи: „**Кои се поротници кљноу и оправѣ оногази по законуу, и ако се по тоизи оправѣ полиціе обрѣте истин'но су оногази оправ'чїе когано је оправила порота, да оузме царство ми на теҳ'зи поротницѣхъ по тысоуштоу перперь; а векје по томъ да не су тызи поротници вѣровани; ни да се кто отъ нихъ ни моужи ни жени.**” Овај крај законског члана тумачен је на различите начине. Новаковић⁵⁸ га је третирао као одређену језичку нејасноћу. Радојчић⁵⁹ га преводи слободније, па каже: „да се нико за њихове (истакао аутор) удаје, ни да се од њих жени”. Ниједан од ова два става није захвалан за бранити. Новаковићев, због начела да ни једна реч у закону није сувишна, а Радојчићев због претеране строгости колективног режима одговорности читаве породице лажнога клетвеника. Више има смисла заузети релативно једноставно постављен Соловјевљев став, који члан поима језички буквално и, позивајући се на теорију Б. Марковића о правној природи пороте у ДЗ-у као доказне, а не пресуђујуће, закључује како су се и жене могле наћи у улози поротника.⁶⁰ Лажна заклетва, уз налажење *corpus delicti*-ја

55 О приставу и другим лицима од јавне вере у српском и упоредном праву в. Марко Костренчић, *Fides publica (јавна вера) у њравној историји Срба и Хрватиа до краја XV века*, Српска краљевска академија, Београд 1930.

56 С. Новаковић, *Законик*, 209; Т. Тарановски, 574.

57 Ова верзија члана је, за разлику од свих осталих (види горе фн. 3), цитирана према С. Новаковић, *Законик*, 121.

58 С. Новаковић, *Законик*, 239.

59 *Законик цара Сїефана Душана*, 131. У истом смислу: Ђ. Бубало, *Законик*, 208.

60 Александар Соловјев, *Жене као њоройници у Душановом законнику*, Архив за правне и друштвене науке, Београд, 1939.

код оправданог учиниоца, резултирала би апсолутном брачном смењом код поротника или поротнице која ју је дала, што представља једну од неретких ситуација у српској средњовековној традицији где су оне прописиване кривичним, а не грађанскоправним правилима.

У вези са закључним разматрањем претходног одељка, сирота је уживала и посебну процесноправну заштиту. „Сирота која неће так прети или штирати да даје пљача који се кне за не прети” (чл. 73. ДЗ-а). Овом се нормом дозвољава посебно, по логици ствари добродручно, заступање, у случају када је лоше материјално стање или правна неукост странке (само уколико се ради о сиротој – удовици) оно што онамогућује адекватно остваривање права у судском поступку. Заступника је сирота тражила сама – није јој био обезбеђен од државе. Са друге стране, суд је по Законнику био дужан да овога заступника безусловно прихвати.

Разматрајући ове фрагменте о посебном статусу жене спрам осталих правила Душановог законодавства, увиђа се следеће:

1. Њена права су, генерално посматрано, прилично темељно уређена; у много чему је изједначена са мушкарцем, те се заједно са њим подразумева као адресат норме, без дискриминације.⁶¹
2. Привилегије и права смањеног обима која је одликују, везане су за схватање жена као слабијег пола, како економски, тако и физички, подложних фактичком утицају чланова породице (особито оца и мужа).
3. Елементи женине подређености мужу су знатно умањени; врло често су само формални. Наравно, овде оперишемо махом са нормативним категоријама. Разложно је претпоставити да је та подређеност у породичном дому доста јаче задржана, рецимо као фактичка дисциплинска власт.
4. Права социјално угрожене жене надилазе раније позната и призната по статусу удовиштва. Посебна брига о њима указује на то да је њихов фактички, метаправни супстрат (присуство удовица у општој популацији) био толико чест да је захтевао додатно регулисање.

61 У брачном праву та једнакост се види у истим казнама за мушкарце и жене у нецрквеном браку; међутим, у осталим питањима она или уступа или потпуно ишчезава. В. Нина Кршљанин, „Краљ као заштитник цркве: правна анализа Жичких повеља Стефана Првовенчаног”, Љубомир Максимовић, Срђан Пириватрић (ур.), *Краљевсво и архиепископија у српским и њоморским земљама Немањина. Тематски зборник у часи 800 година пројашења краљевсвоа и архиепископије свих српских и њоморских земаља Немањина*, Историјски институт, Београд 2019, 422–430.

3. ПРАВНИ ПОЛОЖАЈ ВЛАСТЕЛИНКЕ

У случају сироте, види се колико ДЗ полаже на уређивање положаја жене на доњем крају друштвене лествице. Још више то чини на њеном супротном крају, за припаднице аристократије.

Властела је била етнички, културно и социјално разноврсан слој. Због тога законодавац одлучује да различито уреди њихов положај према последњем критеријуму, пошто би правно разликовање према претходна два нарушило крхку кохезију унутар најмоћнијих слојева царевине. Одатле, постоји подела саме властеле на велику, малу и властеличиће.⁶² Међутим, говорећи о њиховим „парњакињама”, у Законику се не среће таква подела; само се наилази на „владике” односно властелинке. Упркос томе, разложно је претпоставити да се на племкиње одговарајућег статуса сходно примењивало право које је важило за такво племство.⁶³

3. 1. Материјалноправни положај

Одредбе грађанског права значајне за властелинке односе се, пре свега, на имовинско-правне односе: питања својине и располагања отроцима (44, 46) и наслеђивање (41, 48). Универзалност права на наследство без обзира на пол, нормирана у Синтагми,⁶⁴ доследно се проводи по члану 41: „Кѡи властелинѣ оузьима дѣт' цоу, а или пакѡи и не оузьима дѣт' цоу тере оумреть, и по неговѣ сѣмрѣти баштина поуста встане, где се вврѣте ѡт негова рода до третѣга братоучеда, тѣзи да имат еговѡу баштинуѡу”.⁶⁵ Уколико се не би пронашао наслед-

62 Детаљније о властели као посебном социо-економском staleжу: Милош Благојевић, 245–246; о историјату и правном статусу: Т. Тарановски, 15–50. и Срђан Шаркић, „Правни положај властеле у средњовековној Србији”, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду 1/2010, 7–27.

63 И овде ваља поменути брачна правила Жичке повеље, примерице: „Женамъ такожде повелѣваемъ... аще ли котора въ прстѹплене закона вьпадеть, аще буде от властель, то властельскимъ наказаниємъ да наказует се”, А. В. Соловјев, *Одабрани сіюменици*, 21. За детаљну анализу в. Н. Кршљанин, „Краљ као заштитник”, 424–428.

64 М. Властар, 249. Постоји становиште да су и овде мушки наследници имали приоритет, Стојан Новаковић, „Село: из дела „Народ и земља у старој српској држави”, *Глас XXIV/1891*, 152–153, <https://www.uzzpro.gov.rs/doc/biblioteka/digitalna-biblioteka/1891%20Selo%20iz%20dela%20narod%20i%20zemlja%20u%20staroj%20srpskoj%20drzavi%20.pdf>, приступљено 5. 12. 2020.

65 Додатак на крају овог члана, који се среће у Раковачком препису: „ако не буде ближњеѣа”, покушава да појасни постојање наследних редова, који се не помињу експлицитно нигде у Законику, али су обрађени у Синтагми. М. Властар, 249–251; С. Новаковић, *Законик*, 38.

ник у наведеном степену сродства,⁶⁶ баштина би се сматрала „одумртном“; имовина покојника би прешла на царство, те би цар постао директни и једини господар свом потчињеном становништву везаном за земљу конкретног декујуса. Премда се о праву супруге на наслеђивање не говори, у повељама које издају владари како би потврдили својину наследника над баштином, редовно се, као титулари права, помињу и удовице племића.⁶⁷ Жене се, тако, могу наћи на челу властелинства са готово свим овлашћењима својственим племству, укључујући и кти-торску делатност и одлучивање о баштинским црквама⁶⁸ (у складу са чл. 45. ДЗ-а), те постављењу баштинског свештенства.

О овоме сведоче две исправе номика Калојана из друге половине XIV века о баштинској цркви задужбинарке Марене са синовима, у Сопишту, јужно од Скопља.⁶⁹ Други споменици нам говоре о актив-ној задужбинарској делатности властелинки и у случају прилагања великих земљишних поседа под власт значајних цркава и манастира, како то чини госпођа Вишеслава са синовима. Овај дар потврђује својом повељом манастиру Хиландару сами цар Душан (са царицом и краљем Урошем), истичући значај неповредивости баштина и баштинских располагања властеле.⁷⁰

Посебан правни режим био је предвиђен за симболе властеоског достојанства (инсигније) из својине умрлог властелина: „**Къда оумре властелинъ, конь добрїи и оружіе да се даје цароу, а свита велика висер’на и злати погасъ да има сынъ њего и да моу цар не оузме. Ако ли не оузимаа сына, нь имаа дъштеръ, да јест темзи вол’на дъшти или продати или ѡтдати свободно.**”⁷¹ Први део овог члана ваља тумачити систематски, заједно са чланом 42, који уређује обавезу властеле да „...**даваѡт...воискоу, да воєваѡт по законуу.**” Божић у вези са тим закључује: „... обавеза војевања увек је била везана за државину феудалног типа у најужем смислу. За наслеђивање таквих баштина чије држање цар потврђује својом хрисовуљом, упркос праву

66 О томе да ли се ради о осмом степену сродства или пак о седмом, в. А. В. Соловјев, *Законик*, 207–208; Т. Тарановски, 514–515.

67 На пример, баштина кесара Прељуба се потврђује у првом реду његовој жени Јерини, а са њом и њиховом сину Томи. С. Новаковић, *Споменици*, 312–314.

68 В. Сима Ђирковић, „Баштинске цркве”, Сима Ђирковић, Раде Михаљчић (ур.), *Лексикон*, 34.

69 Ђ. Бубало, *Номици*, 152–166.

70 Наглашава се да је дар учињен својевољно, „а ни по једнои силѣ ни по неколи”. С. Новаковић, *Споменици*, 312–314.

71 Уопштено значење глагола „отдати” – отпустити из своје власти, овде би боље пристајало. Соловјев сматра да кћер није могла да истиче инсигније, али да је са њима могла чинити ма шта друго. А. В. Соловјев, *Законик*, 214.

да се њима може слободно располагати, тражење *relevium*-а од...цара, сасвим је природно”.⁷² Такву баштину су могле наследити и жене, што није мењало њен карактер: исте су је обавезе теретиле, с тим што се мењао непосредни обвезник (онај који војује), а својина над њима је потврђивана на исти начин.⁷³ Враћање доброг (ратног) коња и оружја имају далеко већи симболички, него практични значај: ови чиновници показују подређеност властелина владару, као вођи ратничке „дружине”, из које се племство и развило.⁷⁴ Огртач и златни појас су симболи моћи који су, макар властелин имао више наследника, морали остати једном његовом сину, као знаци старешинства над породицом. Уколико би иза њега остале кћери, она која би их добила у наслеђе, теоретски посматрано, заузимала би идентичан статус као и син. Последњи део нормe утврђује њено апсолутно право да тим стварима слободно располаже.

За разлику од ових симбола свога достојанства, властела отроцима није могла потпуно слободно располагати. Постојало је ограничење у погледу давања отрока властеоског у прикију (прћију, мираз), садржано у члану 44: „И отроке што си кто имаю да их имаю оу баштиноу вѣчноу, нь отрокъ оу прикиюу да се не даје никъда.” Овај члан, пре свега његова формулација, често се наводе као доказ за изузетно неповољан, (готово) робовски положај који су имали властеоски отроци.⁷⁵ Међутим, законодавац је сматрао да они никада не могу бити дати као миразни дар. Разлози за то би се могли наћи у посебној правној природи прикије и отрока у српском средњовековном праву. Мираз је био брачни дар над којим је муж имао право доживотног плодоуживања, док је жена задржавала право својине, као *ius nudum*. Отрок, са своје стране, не сме да се посматра као пука ствар, већ као тешко подвлашћени субјект права; када се располаже њиме, уствари се располаже користима од његовог рада. Ако отрока тако поимамо,

72 Иван Божић, „Коњ добри и оружје (уз члан 48 Душановог законика)”, *Зборник Майице српске за друштвене науке* 13–14, 1956, 91–92. За више, Јован Ковачевић, „Члан 48 Душановог законика и инсигније”, *Историјски часопис књ.3*, 1951–2, 466–467.

73 Опет погледати С. Новаковић, *Сјоменици*, 312–314.

74 И. Божић, 87.

75 Дуга расправа у српској медијалистици – да ли се отрок треба поимати као тешко зависан субјект права или роб – није дефинитивно разрешена. Став заступан у овом раду држе, рецимо, Ђорђе Бубало и Срђан Шаркић. Ђорђе Бубало, „Отрок”, Сима Ђирковић, Раде Михаљчић (ур.), *Лексикон*, 483–485. и Ђорђе Бубало, „Шта значи отрок у српским повељама?”, *Зборник Майице српске за историју* 56/1997, 44–46; Срђан Шаркић, „Правни положај влаха и отрока у средњовековној Србији”, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* 3/2010, 40–52. За супротно в. Т. Тарановски, 434–435. Таквог је става и Радојчић, *Законик цара Сјефана Душана*, 100–101.

логично је да његово давање у мираз поражава сврху „својине над њим”: њиме неће управљати властелинка, већ њен муж, којем овај не припада. Ако би га она „ослободила/отуђила”, стицалац би морао да трпи чињеницу да је он миразно „добро”, те да стиче тек голо право својине – чиме овакав „промет” постаје бесмислен. Следећи важан моменат за ово ограничење располагања јесте и потреба задржавања отрока⁷⁶ на истом властелинству, у истом роду, пошто би његово одвођење у земље властелинкиног мужа могло нанети изузетну штету одређеним микроекономским односима (од поделе рада, на даље).⁷⁷

Премда није могла доводи отроке у мираз, властелинка је имала посебна овлашћења у погледу оних који су били у баштини њеног мужа, по члану 46: „И еште: Отроке што си имаю властеле да им соу оу баштиноу, тькмо што кје властелинь простити или моу жена или сынъ его, този да јестъ свободно, а ино ништо.” Поставља се питање да ли је право властелинке на ослобађање отрока из имовине њеног супруга постојало и за време његова живота (што персонализује власт повлашћених над подвлашћеним) или тек по његовој смрти. У вези са тим интересантно је проучити наслове овог члана у различитим преписима ДЗ-а. Наиме, у Призренском препису насловљен је са „о отроцима”, док се у чак три преписа (Атонском, Бистричком и Барањском) овај члан јавља без наслова; први који му претходи јесте „о умрлој властели”. Међутим, у свим тим преписима се после тог наслова јављају чланови (од 41. до 48), који се баве и другим питањима везаним за владеоске баштине. Штавише, члан 48. је у Раковачком препису насловљен са „и опет о умрлој властели”, показујући тиме да је излагање о наследноправним последицама смрти племства претходно негде завршено. Бистрички препис за члан 48. понавља наслов „о умрлој властели”, што би било бесмислено, уколико се узме да сва претходна правила говоре о истом питању. Све поменуто, као и функционална и предметна веза овог члана у Призренском препису са чланом 44.⁷⁸ упућује на то да ово право није пуко овлашћење наследног права. Поред свега наведеног, посматрајмо ово питање и правнологички: зашто би Законик посебно истицао ово право за жену и сина као наследнике умрлог властелина? Часом смрти декујуса, отроци би прелазили у њихову „својину” и на њих би се при-

76 Соловјев из општег правила ипак изузима отрокиње („женско робље”), аргументујући овакав свој став упоредноправним искуством низа држава. А. В. Соловјев, *Законик*, 211.

77 За више о овим односима, Никола Вучо, „Економика средњовековне Србије кроз Душанов законик и манастирске повеље”, Никола Радојчић (ур.) „Зборник у част шесте стогодишњице Законика цара Душана”, Српска академија наука, Београд 1951, 183–207.

78 О насловима у различитим преписима в. Ђ. Бубало, *Законик*, 124–126.

мењивала општа овлашћења из члана 44, те би нормирање доцнијег члана о истом питању било сувишно. Такође, да је ово случај, да ли би то значило да ћерка-наследница не би имала право ослобођења, као једног вида располагања отроцима? Овакво решење било би у сукобу са поменутом слободом располагања, тако да се потоњи став о наследноправној природи властелинкиног права да „прости” отроку не би могао доследно бранити.⁷⁹

Следећа регула која везује властелинке и њима потчињено становништво, залази у домен кривичног права, а налази се у члану 54: „*Аште ли владыка блудь сътвори съ своимь члоѣвкомь, да им се ѡбѣма роуцѣ оуѣркоу и ноѡс оурѣже*”. Блуд племкиње са подређеним⁸⁰ (било отроком, било меропхом) исходовао би строгу телесну санкцију за обе стране, истоветну са казном за властелина који би силовао властелинку (чл 53). Овде присутна „једнакост” у кажњавању показује са каквим се презиром друштво односило према неверству повлашћених жена.⁸¹ У свим осталим случајевима, блуд или прељуба женина⁸² била би регулисана према одредбама Синтагме или обичајног права.⁸³

79 Новаковић каже да се овим чланом „начелно потврђује наследственост и непоколебљивост ропскога стања отрока што је при члану 44 обележено”, а затим даје осавременену верзију самог чл. 46, не опредељујући моменат у ком настају овлашћења властелинове жене и сина у погледу отрока. Дакле, „наследственост” је пре правна гаранција општег типа, као и „непоколебљивост”, него какав временски оквир за вршење права. С. Новаковић, *Законик*, 176; Тарановски о овом питању уопште не расправља као наследноправном, већ као чисто статусном, Т. Тарановски, 81. За супротно: А. В. Соловјев, *Законик*, 212–213, премда ни он не заузима конзистентан став о моменту права на располагање отроцима (по смрти властелина, или док је он на самрти). О правима ћерке (наследнице) поменути аутори се не изјашњавају.

80 Супротно: *Законик цара Стефана*, 105; Д. Динић-Кнежевић, „Жене”, 61, која сматра да се термин „свој човек” односи на мушкарца истог друштвеног положаја – властелина. У раду заузето становиште је, ипак, лакше бранити, с обзиром на то да је вероватни узор ових правила у сличним одредбама Прохирона, А. В. Соловјев, *Законодавство*, 183–184.

81 Фостиков ово објашњава следећом мишљу: „Властелинка је тим чином каљала углед више класе, док је слуга, као поданик, овом везом показивао дрскост према господарима.” А. Фостиков, 353.

82 С обзиром на синкретистичку природу ове нормe, односно изворе из Прохирона (правило о блуду удовице са робом и прељуби удате жене са робом), могуће је да се поменуто правило односило како на блуд, тако и на прељубу. Опет А. В. Соловјев, *Законодавство*, 183–184. Сам овај аутор ипак заузима супротан став: А. В. Соловјев, *Законик*, 218–219.

83 Синтагма, поред самог дела блуда, регулише и више споредних питања блудника и рођених из блуда (најпре у брачном, породичном и наследном праву) в. нпр. М. Властар, 158. О односу блуда и прељубе: *Ibid.*, 287.

У истој материји остаје члан 53. ДЗ-а: „**Аште кои властелинъ оузме владыкоу по силѣ, да моу се вѣѣ роуцѣ втсѣкоутъ и носѣ оурѣже. Аште ли себрь оузме по силѣ владыкоу, да се вѣѣси. Аште ли свою другоу оузме по силѣ, да моу се вѣѣ роуцѣ втсѣкоу и носѣ оурѣже.**” Поред тога што се у њему жена појављује као жртва, што је уобичајено у премодерним правима код овог дела, овај члан представља једну типичну норму Законика у области кривичног права из више разлога. Треба их напоменути неколико: формулација норме, брутално телесно кажњавање и велики утицај социјалног положаја на (неједнаку) примену права.⁸⁴

Оно што је индикативно при разматрању ове регуле јесте чињеница да силовање⁸⁵ себарке од стране властелина није разматрано. Могуће је да је таква ситуација решавана по правилима Синтагме, Законоправила или обичајног права.⁸⁶

Чињеница да је жртва силовања властелинка, од доба Другог законика,⁸⁷ повлачи са собом посебне процесне последице. У ДЗ-у, у члану 192, стоји: „**За три работѣ, за невѣроу, и за крѣвь и за раз' бои владич' ский, да идоу прѣд цара.**”⁸⁸ Новаковић, као што то

84 В. Нина Кршљанин, „Сталешка неједнакост у казненом праву Душановог законика”, *Сѣрани ѿравни живоѿи*, 3/2012, 2012, 41–68.

85 Соловјев сматра да је код „насиловања” реч о силовању, доследно аргументујући свој став. А. В. Соловјев *Законодавство*, 181–183; А. В. Соловјев, *Законик*, 217–218. Радојчић и Динић-Кнежевић, заузимају супротан став тј. да се у овом члану говори о отмици, вероватно због израза „оузме”. *Законик цара Сѣефана*, 104; Д. Динић-Кнежевић, „Жене”, 60. Овде се, ипак, ваља приклонити првом мишљењу, између осталог због тога што је отмица исцрпно регулисана у глави А-13 потпуне, односно А-12 скраћене Синтагме. М. Властар, 73; А. В. Соловјев, *Законодавство*, 179–181.

86 Нарочито је занимљиво једно Новаковићево запажање у вези са неписаним правом: „Споменици су за нас доста нејасни, јер се временом заборавило оно што се онда сматрало као свакоме познато, те се није ни писало”, С. Новаковић, „Село”, 215–216. Овакво резонување које је, без сумње, држао и средњовековни законодавац, ствара проблеме данашњим историчарима права. З. Мирковић, *Српска ѿравна истѿорија*, 68–69.

87 Под Другим Закономом подразумева се други, доцнији део кодификације, донет између 1353. и 1354. године, тј. лета 6862, индикта 7. Димитрије Богдановић, Милорад Павић, Милорад Ђурић, Милисав Савић (ур.), *Душанов законик*, Просвета/Српска књижевна задруга, Београд 1986, 77; Ђ. Бубало, *Законик*, 201.

88 Бубало излаже теорију да се владика у Раковачком препису схвата у мушком роду, те да поменуто дело није силовање већ содомија међу властелом, Ђ. Бубало, *Законик*, 222. Међутим, овакав став не поткрепује са довољно доказа, посебно имајући у виду да се у осталим члановима где се владика помиње у другим преписима (нпр. Призренском) доследно користи као израз за власте-

чини код већине чланова Раковачког преписа, указује на то да је члан нејасан и највероватније непотпун.⁸⁹ С обзиром да су царски дугови, дела за која је судио искључиво царски суд (*reservata*), за отроке нормирани у члану 103, а за странце у члану 183, разложна је Соловјевљева претпоставка да се ради о надлежности царевој за суђење властели.⁹⁰ Ово нарочито стога што се код кривичног дела невере као учинилац готово увек јавља припадник повлашћеног staleжа. Нормирање крви и „разбоја владичског” као царских дугова могло је бити учињено како би се спречио посебно притисак властеле на судске власти и омогућило правично суђење. Ово би помогло конкретизацију независног положаја „судија царства ми”, прописаног сада већ чувеним члановима 171. и 172, у пракси. Дакле, за најтежа дела најутицајнијег друштвеног слоја могао је судити искључиво владар лично – то је била највећа гаранција за исправно пресуђење.⁹¹

Наравно, поред обраћених, могућа је примена готово свих других одредаба о властели на властелинке. Ово је искључено само у оним члановима који, по правној логици онога времена, могу говорити једино о властелину мушког рода (силовање, чупање браде, предвођење војске...).

Разматрајући одредбе о положају властелинке, закључује се да је он знатно бољи него статус жене загарантован општим нормама ДЗ-а, без обзира на њено звање. Управо због њиховог друштвеног положаја, законодавац је сматрао да би било целисходно дати им бољи правни положај. Правила о отроцима налазимо само у одредбама о властели/властелинкама (пошто су их само оне од свих жена могле поседовати). Законско наслеђивање баштине је дефинитивно дозвољавано и жени и кћерима покојника, због тога што се природа баштинских обавеза властеле није томе противила, за разлику од потчињених баштина. Кривично дело које би починила властелинка или које би било почињено над њом кажњавано је посебно тешким казнама, зато што је ударало на морал/достојанство жене највишег staleжа, као и њене читаве породице.

линку и то у узастопним члановима, као и да се у српским правним споменицима налази још од времена краљице Јелене. Раде Михаљчић, „Владика”, Сима Ђирковић, Раде Михаљчић (ур.), *Лексикон*, 86.

89 С. Новаковић, *Законик*, 262.

90 А. В. Соловјев, *Законик*, 328–329.

91 За остале царске дугове, као мање друштвено опасна дела, властели би судиле судије „царства ми”. Зоран Мирковић, „Судије „царства ми” Душановог закона”, Сима Ђирковић, Коста Чавошки (ур.) *Законик цара Стефана*, 30.

3. 2. О „госпођи царици”

Најпосле, завршавајући осврт на властелинке, потребно је нешто рећи и о највишој властелинки средњовековне Србије: госпођи царици. Наша држава је имала само две царице:⁹² Јелену Асен и Ан(к)у Басараб, с тим што је потоња оставила сасвим незнатан траг у српској историји. Ово одсликава и законодавни текст: у време потенцијалног новелирања Законика,⁹³ за време цара Уроша, наилази се само на једну одредбу о госпођи царици, у члану 195: „И жене да не швележу оу цркви, раз 'вѣ господна царица и кралица.” Ова норма њој и краљици даје једну посебну привилегију – ноћивања и у мушком манастиру,⁹⁴ коју није могла имати нити једна друга жена у средњем веку, ма колико високог рода била. Ово се најпре може објаснити оправданом бојазни законодавца да ће њима овакво уточиште заиста бити потребно, што можда наслућује нестабилност времена у ком се последњи део кодификације доноси.

Цркве и манастири су у тешка времена били најбоље *impromptu* склониште: често би били одлично утврђени, а и монаштво је теретила обавеза старања о свима који би се у њима затекли. Уколико не би било могуће „прву даму” Царевине збринути у женском манастиру, ова одредба би јој гарантовала сигурност, премда је очевидно у супротности са типичима којима је био уређен монашки живот братства.

С друге стране, одредбе које недвосмислено припадају изворном ДЗ-у, царицу постављају као изузетно моћну фигуру, толико да је заштита од њене самовоље и осиноности битна колико и од царева. О овоме говоре остали чланови у Законнику где се она помиње (чланови 43, 136, 140).

Прва поменута норма јесте једна од многобројних гаранција неповредивости властеоске баштине, које се срећу на више мес-

92 Ову титулу је, после распада Српског царства, понела још и Теодора (монахиња Јевдокија), сестра по оцу цара Душана. Основ за њено коришћење јесте припадност царској династији Немањића – нико од њених потомака, Дејановића, не претендује на царско достојанство. С. Новаковић, *Споменици*, 446.

93 Соловјев помиње како је могуће да су поједини чланови закона са краја донети у време Цара Уроша. А. В. Соловјев, *Законодавство*, 223. На ову могућност особито указује одредба члана 196, која помиње госпођу краљицу: царска Србија до Јевросиме Мрњавчевић, тј. до 1365. године, није имала краљицу. Цар Урош се Аном Басараб оженио тек по ступању на власт (око 1360. године), те се та титула није могла односити на њу. Ђорђе Бубало, „Време Душановог законика”, *Slověne* 2/2015, 127.

94 Ово је свим женама било забрањено 123. Јустинијановом новелом, М. Властар, 330.

та кроз овај правни споменик. Међутим, док остале одредбе махом потврђују права над стеченим баштинама и акте (хрисовуље и простагме – повеље) дате њиховим власницима, код ове је тај сегмент заштите дат негативно: „И да *нѣсть* (истакао аутор) вољнь господињ царь, или краљь, или госпожда царица никомоу оузети баштине по силѣ, ни коупити, ни замѣнити, развѣ ако ктѡ сам полюби.” Овај „тандем” – краља (престолонаследника) и царице, као двоје најмоћнијих људи у Царству, после самога владара, сретаће се и у доцнија два члана. Логика овог правила је јасна: властеоски поседи морају да буду заштићени, како од произвољног одузимања од стране јединих у држави моћнијих него што је сама властела, тако и од принудног располагања својим сопственим очевинским наслеђем.⁹⁵

Чињеница да царица поседује такву моћ да се она мора ограничити, као и моћ њеног супруга, задивљујућа је. Па ипак, она још више долази до изражаја када се имају у виду случајеви када цар њој мора поименце прописати послушност својим исправама (члан 136) и заповестима (члан 140).

Први од њих гласи: „Книга царева да се не прѣслоуша где прихѡди, или кь госпожди царици, или кь краљу, или кь властеломь великымь и малїи(мь), и в' сакомоу чловѣкоу. Никто да не прѣчюне што пише книга царева. Яко ли боуде такова книга што не може шнзи сьвршити, волга не има да дасть, ть часа да греде опеть с книгомь цароу, да шповѣда цароу.” Обавеза послушности царевих поданика прописана је без обзира на то коме је исправа упућена, стога ова регула спада у оне које поштују начело универзалности примене права, које није било усвојено у нашем средњовековном законодавству. Помен царице на овом и доцнијим местима је последица стварне потребе – не само апстрактна заповест. Она се често појављивала као самостални центар моћи: учествовала је у мужевљевим преговорима са царем Јованом Кантакузином,⁹⁶ а остало је забележено и њено отказивање послушности супругу, које је довело до једног међународног инцидента.⁹⁷ Проблематично је само то што ова норма

95 За више о значењу баштине, Раде Михаљчић, „Баштина”, Сима Ђирковић, Раде Михаљчић (ур.), *Лексикон*, 31–32.

96 „Јован Кантакузин” (прев. и ком.: Сима Ђирковић и Божидар Ферјанчић), Фрањо Баришић, Божидар Ферјанчић (ур.), *Византијски извори за историју народа Југославије том VI*, САНУ, Београд, 1986, 394–399.

97 У питању је царичино самоиницијативно примењивање тзв. обалског права, које је Душан претходно укинуо, у односу на Дубровчане. На послетку је цар из властитих средстава намирио њихове захтеве у вези са спорним питањем. А. В. Соловјев, *Законик*, 287.

остаје наизглед *lex imperfecta*, с обзиром на то да за одбијање послушности царевој исправи није предвиђена санкција.⁹⁸

Следећи уређује примање туђег човека, себра, што је био један од тежих престапа из времена Првог законика, истичући, поново, универзалност примене права, без обзира на статус и друштвену моћ, укључујући и царско достојанство: „Повеленіе царьскw: Никто ничиєга чловѣка да не прїиме, ни царь, ни царица, ни црква, ни властелинъ, ни прочїи кто любо чловѣкъ да не прїиме ничиєга чловѣка безъ кнїге цареве. Такози да се каже кто любо како и невѣрникъ.” Овде ни царева власт није неограничена: његова заповест о прејему морала је да буде у одговарајућој форми, како би производила резултате. Као и у претходно обрађеном члану, ни овде се не наилази на санкцију већ само на упућивање на сходно кажњавање (као за неверу), прописано у Скраћеној Синтагми.⁹⁹

Није од малог значаја ни чињеница да се царица Јелена (у монаштву Јелисавета) помиње у знатном делу повеља њеног мужа и сина, са импресивном титулатуром. Тако, на пример, заједничка повеља Манастиру Светих Арханђела код Призрена из 1353. године, помиње је као „благовѣрною и христовљивною и царства ми прѣвѣзлюбљен'ною царицею кира Еленою, августинею”.¹⁰⁰ Цар Урош, у повељи епископу мелничком из 1356. године, о њој пише као о „госпоги ми и матери в' сѣдръжавнои и аугусти, царици Иелисав'те, матери царства ми.”¹⁰¹ Овакви помени не представљају тек протоколарно уважавање. Наиме, Јелена је и у то доба¹⁰² активно учествовала у политичком и дипломатском животу, о чему, између осталог, сведочи и повеља њеног сина о даровању острва Мљета дубровачким властелинима, где се отворено каже да је одлука донета у договору („зговоривъ се”) са царицом, патријархом, најзначајнијим црквеним великодостојницима и читавом властелом.¹⁰³ Поред свега изнетог, извесно је и да је издавала сопствене повеље које, нажалост, нису сачуване до данашњих дана.¹⁰⁴

98 Ђ. Бубало, „Време”, 125.

99 За анализу овог дела в. А. В. Соловјев, *Законодавство*, 171–173.

100 С. Новаковић, *Сјоменици*, 701. Слично поштовање Душан показује према својој мајци „... госпожди и матери царства ми, благочестивој кралици кира Феодорѣ...”, *Ibid.*, 631.

101 *Ibid.*, 308.

102 И после мужевљеве смрти и скорог монашења, царица наставља да управља значајном облашћу са центром у Серу, барем до средине 1365. године. За више: Георгије Острогорски, *Серска област после Душанове смрти*, Научно дело, Београд 1965, 3–9.

103 А. В. Соловјев, *Сјоменици*, 160.

104 С. Новаковић, *Сјоменици*, 475.

Но, шта све ово говори о положају царице у доба Царства? Прво, њена улога није била церемонијална ни формална, већ је носила суштинску моћ, која се морала наћи под законом. Она је могла имати све ингеренције највишег властелина, уз поједина овлашћења иначе везана само за цара, као што је, рецимо, прописивање царинског намета Дубровчанима („... *de donando domine imperatrici in cera у perperos C super mercationes que portabuntur in Slavoniam*”).¹⁰⁵ Друго, она се јавља у појмовној асоцијацији са царем (поред обраћених, и у члану 187), што јој додатно даје на значају. Поврх свега, за њу је резервисана и једна уникатна привилегија – ноћивање у мушким манастирима.

4. ЗАКЉУЧАК

Законик, као и остатак Душановог законодавства, доноси доста материјала о женама, који је тек делимично расправљен у претходном делу рада. Међутим, одговори на два питања би требало да помогну да се ефикасно закључи обрада њиховог статуса.

Првенствено: због чега су за жене прописане дискриминација и привилегије на које се наилази у нормама? Ово питање се мора посматрати у два главна правца: полност и материјално стање. Наиме, поимање жене као нежнијег пола исходује битно другачији правни третман: с једне стране, рецимо, она не може бити утамничена за дуг и привилегован је поверилац свога супруга,¹⁰⁶ али јој, с друге, не приличи да војује и суди. Дакле, јамче јој се нека права мушкарцима недоступна, а лишава се појединих обавеза/привилегија њима својственим. Она се третира „повољније” управо због тога што се универзална примена права сматра неправедном према њој, без обзира на њен иметак. На другим местима (рецимо, код заштите сироте и посебног јамчења неповредивости имовине од стране мужа), превагу односи њен претпостављени лошији имовински положај, а не њена полност. Посебне норме се, са овог становишта, доносе како би се заштитила од крајњег сиромаштва или претераног потчињавања мужу, чиме се донекле коригују у оно време и даље важећа правила, рецимо Номоканона Светог Саве и Жичких повеља.

Најпосле: шта нас то може навести да устврдимо да је положај жене, овако уређен у општим правним актима, икада прешао у фактицитет? Премда су извори о средњовековној правној пракси у овој

105 *Ibid.*, 173.

106 М. Властар, 183, 360.

области малобројни, што оставља одређену могућност отклона према закључцима изведенима из њих, они ипак откривају доста о примени права. Рецимо, у оба најпознатија сачувана купопродајна уговора српског средњег века, Призренском и Трепчанском, као продавци се појављују жене; властелинке издају сопствене повеље, уређују своје баштинске цркве и обилато помажу манастире, најчешће са својом децом. Дакле, женско учествовање у правном животу овога доба нипошто се не сме сматрати изузетком, већ нечим сасвим природним.

Ово су само неки од доказа суштинског положаја жене у време Душанове државе. Иако је умногоме била типична средњовековна монархија, са великим различитостима међу сталезима и међу половима, ипак је, својом регулативом, учинила напоре да подвлашћене заштити од повлашћених. Универзална примена права није била својствена овом времену, тако да ће се тај циљ остваривати посебним методом: привилеговањем и ослобођењем од неких обавеза. Управо у томе лежи значај Душановог законодавног рада. Сваким доцнијим читањем, све очигледнија бива његова инвенција и уобличавање права вишенародног царства, са свим његовим многобројним разликама. Ово му омогућује да буде стална тема за проучавање кроз различите научне дисциплине.

Српско царство, иако тек трептај у домаћој и светској историји (1346–1371), оставило је трајан и немали допринос у различитим областима. Његов правни значај се огледа у важењу одредаба његовог Законика у наредним деценијама (у току којих, уз измене, наставља свој живот као позитивно право држава-наследница, остатака царевине) и вековима (кроз преписе који су коришћени као извори аутономног права Српске цркве у оквиру правних система страних држава). У доцнијим бурним временима, његове поједине одредбе губе на значају, а та се инволуција, те профанизација права нарочито негативно одразила на положај жена. Оне морају задржати све традиционалне улоге које су до тада „играле”; поред тога, неретко ће се сретати и као главе породица (кућа). С друге стране, нестанком српских држава и државног поретка, правна правила и гаранције које су уживале такође се губе. Социјална права сиротих не могу обезбеђивати задужбине окрњених или потпуно одузетихседа; српска властела у потпуности ишчежава као сталез, а са њом и све привилегије које би властелинке могле имати. Таква аномија отвара пут враћању домаћег неписаног, обичајног права. Незавидном положају жена ће, ипак, понајвише допринети векови проведени под османском окупацијом, у току којих ће и ово право знатно инволуирати, закржљати и профанизовати се, без државног и друштвеног фактора који би га

одржавао и унапређивао. Биће потребно више стотина година како би се права жена у свим сегментима издигла или барем уподобила са онима која су уживале у време Душановог Законика.

БИБЛИОГРАФИЈА

ИЗВОРИ:

- „Јован Кантакузин” (прев. и ком.: Сима Ђирковић и Божидар Ферјанчић), Фрањо Баришић, Божидар Ферјанчић (ур.), *Византијски извори за историју народа Јуџославијом VI*, САНУ, Београд 1986, 394–399.
- Законик цара Сјефана Душана* (издао и превео: Никола Радојчић), Српска академија наука, Београд 1960.
- Димитрије Богдановић, Милорад Павић, Милорад Ђурић, Милисав Савић (ур.), *Душанов законик*, Просвета/Српска књижевна задруга, Београд 1986.
- Ђорђе Бубало (ур.), *Душанов законик*, Завод за уџбенике/Службени гласник, Београд 2010.
- Матија Властар, *Синџајма* (прев. Татјана Суботин-Голубовић), Српска академија наука и уметности, Београд 2013.
- Биљана Марковић, *Јустинијанов закон – средњовековна византијско-српска љравна комџилација*, Српска академија наука и уметности, Београд 2007.
- Стојан Новаковић, *Законик Сјефана Душана цара српској 1349 и 1354*, Књижарница Полет, Београд 1898.
- Стојан Новаковић, *Законски сјоменици српских држава средњега века*, Српска краљевска академија, Београд 1912.
- Александар В. Соловјев, *Одабрани сјоменици српској љрава (од XII до краја XV века)*, Издавачка књижница Геце Кона, Београд 1926.

ЛИТЕРАТУРА:

- Милош Благојевић, *Српска државност у средњем веку*, Српска књижевна задруга, Београд 2011.
- Иван Божић, „Коњ добри и оружје (уз члан 48 Душановог законика)”, *Зборник Матице српске за друштвене науке* 13–14/1956, 82–91.
- Станоје Бојанин, „Брачне одредбе Жичке повеље између црквеног и народног концепта брака”, Бојана Крсмановић, Љубомир Максимовић, Радивој Радић (ур.), *Византијски свети на Балкану*, Византолошки институт САНУ, Београд 2012, 425–442.
- Ђорђе Бубало, „Шта значи отрок у српским повељама?”, *Зборник Матице српске за историју* 56/1997, 19–58.

- Ђорђе Бубало, *Српски номици*, Византолошки институт САНУ, Београд 2004.
- Ђорђе Бубало, „Време Душановог законика”, *Slovene* 2/2015, 119–140.
- Никола Вучо, „Економика средњевековне Србије кроз Душанов законик и манастирске повеље”, Никола Радојчић (ур.) *Зборник у част шесте стоогодишњице Законика цара Душана*, Српска академија наука, Београд 1951, 183–207.
- Душанка Динић-Кнежевић, „Жене у огледалу Душановог законика”, Сима Ђирковић, Коста Чавошки (ур.) *Законик цара Стефана Душана: зборник радова са научној скупи одржаној 3. октобра 2000, њоводом 650 година од њроплашења*, САНУ, Београд 2005, 57–65.
- Јован Ковачевић, „Члан 48 Душановог законика и инсигније”, *Историјски часопис књ.3/1951–2*, 466–467.
- Марко Костренчић, *Fides publica (јавна вера) у њравној историји Срба и Хрватиа до краја XV века*, Српска краљевска академија, Београд 1930.
- Нина Кршљанин, „Сталешка неједнакост у казненом праву Душановог законика”, *Сирани њравни живој* 3/2012, 41–68.
- Нина Кршљанин, „Краљ као заштитник цркве: правна анализа Жичких повеља Стефана Првовенчаног”, Љубомир Максимовић, Срђан Пириватрић (ур.) *Краљевство и архиепископија у српским и њоморским земљама Немањиа. Тематски зборник у част 800 година њроплашења краљевства и архиепископије свих српских и њоморских земаља Немањиа*, Историјски институт, Београд 2019, 413–449.
- Биљана Марковић, „Наследно право у Душановом законик у и у Закону цара Јустинијана”, Сима Ђирковић, Коста Чавошки (ур.) *Законик цара Стефана Душана: зборник радова са научној скупи одржаној 3. октобра 2000, њоводом 650 година од њроплашења*, САНУ, Београд 2005, 67–79.
- Милош С. Милојевић, *Путопис дела њраве Сире Србије, свеска њрећа*, Књиге Обрадовић СМ д.о.о, Београд 2018.
- Зоран Мирковић, „Судије „царства ми” Душановог законика”, Сима Ђирковић, Коста Чавошки (ур.) *Законик цара Стефана Душана: зборник радова са научној скупи одржаној 3. октобра 2000, њоводом 650 година од њроплашења*, САНУ, Београд 2005, 21–35.
- Зоран Мирковић, *Српска њравна историја*, Универзитет у Београду/Правни факултет Центар за издаваштво и информисање, Београд 2017.
- Стојан Новаковић, „Село: из дела „Народ и земља у старој српској држави””, *Глас XXIV/1891*, <https://www.uzzpro.gov.rs/doc/biblioteka/digitalna-biblioteka/1891%20Selo%20iz%20dela%20narod%20i%20zemlja%20u%20staroj%20srpskoj%20drzavi%20.pdf>, приступљено 5. 12. 2020.
- Георгије Острогорски, *Серска област њосле Душанове смрти*, Научно дело, Београд 1965.
- Никола Ф. Павковић, „Живот у породици и питање својине”, Смиља Марјановић-Душанић, Даница Поповић (ур.), *Приватни живој у српским земљама средњеј века*, Слио, Београд 2004, 300–322.

- Александар В. Соловјев, „Уговор о куповини и продаји у средњовековној Србији”, *Архив за њравне и друштвене науке* XV (XXXII)/1927, 429–448.
- Александар В. Соловјев, *Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка*, Скопско научно друштво, Скопље 1928.
- Александар Соловјев, *Жене као њороници у Душановом законикун*, Архив за правне и друштвене науке, Београд 1939. (посебно издање)
- Александар В. Соловјев, *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. њодине*, Српска академија наука и уметности, Београд 1980.
- Садуша Ф. Реџић, „О друштвеном статусу жене у досредњовековној и средњовековној Србији”, *Зборник радова Филозофској факултетеџа* XLI / 2011, 515–535, <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0354-3293/2011/0354-32931141515R.pdf>, приступљено 14.9. 2020.
- Теодор Тарановски, *Историја српској њрава у Немањићкој држави*, Лирика, Београд 2002.
- Сима Ђирковић, Раде Михаљчић (ур.), *Лексикон српској средњеј века*, Knowledge, Београд 1999.
- Божидар Ферјанчић, Сима Ђирковић, *Стефан Душан*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2005.
- Александра Фостиков, „Жена – између врлине и греха”, Смиља Марјановић-Душанић, Даница Поповић (ур.), *Приватни живој у српским земљама средњеј века*, Clio, Београд 2004, 323–366.
- Срђан Шаркић, „Неколико напомена о правном положају жене у средњовековном српском праву”, *Правни живој – часопис за њравну џеорију и џраксу* 9/2001, 565–571.
- Срђан Шаркић, „Правни положај властеле у средњовековној Србији”, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* 1/2010, 7–27.
- Срђан Шаркић, „Правни положај влаха и отрока у средњовековној Србији”, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* 3/2010, 37–53.
- Срђан Шаркић, „Правни положај странаца у средњовековној Србији”, *Зборник радова Правној факултетеџа у Новом Саду* 3/2011, 53–67.

Dorđe STEPIĆ*

LEGAL POSITION OF WOMEN IN DUŠAN'S CODE,
WITH SPECIAL REFERENCE TO NOBLEWOMEN

Summary

Dušan's Code continues the earlier regulation of legal relations following the local legal tradition, paying a lot of attention to the legalization of social stratification: determining the legal position of different categories of the population in different ways. In addition to their social status, their sex also had a great influence on their position: through the regulation of the general position of the „poor spinner” and the procedural one of the „poor woman”, as well as through other provisions on the legal position of women. At the opposite end of the social spectrum are female members of the ruling class – the noblewomen. They are found especially in the matter of inheritance law, less so in criminal and other branches of law. In addition to the analysis of the rules that apply to them, the paper will also address the specifics of the application of other, „neutral” rules to the status of women in Dušan's empire, as well as those concerning the „Lady Empress”, to which certain issues of public law are related. Finally, conclusions will be drawn on the legal status of (noble)women in the Serbian Empire, as well as their placement in the context of the rights of the Nemanjić Serbia.

Keywords: *Dušan's code. – Legal status of women. – Noblewomen. – Application of law.*

Рад приспео / Paper received: 14.11.2020.

Прихваћен за објављивање / Accepted for publication: 30.12.2020.

* The author is a fourth-year student of bachelor academic studies at the University of Belgrade, Faculty of Law, stepic.dj@gmail.com. The paper has been presented at the Iustoria 2020 conference.